

„SZÉKELYEKNEK SZEMÉLYEKET ÉS KÉPEKET VISELJÉK”

EGY TAUTOLOGIKUS KIFEJEZÉS SZEREPE A KÉPVISELŐ SZÓ EREDETÉNEK
VIZSGÁLATÁBAN

VARGA ÉVA KATALIN

1. A *képviselő* főnév a régi *vki képét viseli* szerkezet alapján keletkezett mint jeleltelen tárgyias összetétel. Először 1744-ből adatható ’vkit helyettesítő, megjelenítő személy’ jelentésben „a’ Lelki-esméret az Istennek [...] igaz *kép-viselője*” (TESz. *képviselő*). A ’vmely törvényhozó testület választott tagja’ jelentés 1782-ben bukkan fel. A *képvisel* analógiás úton keletkezett a *képviselő*-ből. Korábban a ’helyettes, valakit képviselő személy’ kifejezésére a birtokos személyragos alakú *kép* főnevet: *bíróképe* ’propraetor’; *király-képe* ’praeses’(NySz. *kép*: Pápai Páriz 1767); *úr-képe* ’vicarius’ (NySz. *kép*: Tinódi S. 1540–1555) és a *képebeli* származékot: „Pilatos a czazarnak tiztartioia es *kepebeli* emboere” (NySz. *kép*: VirgK. 16. sz. első negyede) használták.

A *képviselő* előzménye, a *vki képét viseli* szókapcsolat először 1505-ben a Székely oklevéltárban fordul elő: „az kik minden székekben és országokban akár mi minden lévő székelyeknek *személyeket és képeket viseljék*” (TESz. *képviselő*). A régiségben gyakran szerepeltek mellérendelő szószerkezetben egymással szinonimikus kapcsolatban levő főnevek. Megfigyelhető, hogy a szerkezetalkotó főnevek toldalékolása azonos: „a’ Törvényes Királyi Táblánál a’ Felsőleges Fejedelem’ *Képében és személyében* Elöl-Ülői hivatalt viselő [...] Férfinak (MTSz.: Pántzél 1797). Kötőszavuk – feltehetően latin mintára – magyarázó értelmű, „’más szóval, vagyis’-féle kifejtő szerep tulajdonítható nekik”, ezért nevezi Papp Zsuzsanna e szókapcsolatokat sajátos magyarázó szerkezeteknek (Papp 1995: 490). A kötőszó a szerkezettagok közötti szinonimikus összefüggés kifejezését szolgálja, de el is maradhat: „Ez vylagnac ez mostany *keepe zemeellye* el mwlik” (NySz. *személy*: ÉrdyC. 18. 1526–1527). E szerkezetek kialakulásában a fordításnak kezdetben vitathatatlanul meghatározó szerepe volt: „Cristus ki az elvistennek *kepe abraza* qui est *imago dei*” (NySz. *kép*: Komj. SzPál. 209. 1533). A szószerkezet a szerkezetalkotó főnevek jelentését erősíti, pontosítja. Nem feltétlenül kell azonban előzményszöveget keresnünk: a szóismétlésből, illetve a különböző eredetű, de azonos vagy rokon jelentésű elemek kapcsolatából felépülő szerkezetek a nyelv legősibb szintjén is létrejönnek (Horváth 1998: 260–1). Mint mikrokontextusok, e tautologikus kifejezések különösen alkalmasak a régi, napjainkra eltűnt jelentések feltárására. Ha összevetjük a *kép* és a *személy* szavak TESz.

által dokumentált, ám már nem élő jelentéseit, a következő egyezéseket találjuk: 'arc, ábrázat, arculat'; 'alak, forma'; 'képmás'; 'helyettes, képviselő', ezeket a jelentéseket a fent idézett példamondatok is szemléltetik.

Hogyan jött létre a *vki képét és személyét viseli* szó szerkezet? A Schlägli magyar szójegyzékben (1405 k.) az *ymago* mellett a *kep*-et találjuk (SchSzj. 41), a *persona* mellett pedig a *zemel*-t (SchSzj. 40). A latin *imago* és *persona* 'maszk, álarc' jelentésben szinonimapárt alkotott, ahogy a 'vkit helyettesít, vkinek a szerepét játssza' jelentésű *imaginem ferre* ~ *personam ferre* ~ *personam gerere* igei szó szerkezetekben is. A *vki képét/személyét viseli* szókapcsolat latin mintára képzett tükörfelfejezés (phraseological calque). A calque-ok sajátos átmenetet jelentenek a jövevényszavak és a belső keletkezésű szavak között: a tükörfelfejezések az idegen kifejezést annak szerkezetét lemásolva, elemeit lefordítva egységes jelentéstartalomként adják át.

Dolgozatomban szeretném feltárni a latin kifejezés eredetét, jelentésfejlődését, megvilágítani vallás- és művelődéstörténeti hátterét. A magyar adatok elemzése során arra is megkísérellek választ adni, hogy a magyarban a *kép* és a *személy* versengéséből végül miért a *kép* került ki győztesen.

2. A latin *imago* főnév az *imitor* ('utánoz') igével van etimológiai kapcsolatban (Walde – Hofmann *imago*). Az *imago*-k a római előkelők (*nobiles*¹) őseinek viaszból készült és élethűen festett „*képei vagyis álarca*” (ÓkoriLex. *imagines*). Otthonaikban mellszobrokra illetve kis faliszekrényekben tartották, ünnepeken babérral megkoszorúzták őket. Ha egy előkelő férfi meghalt, kezdetben a család tagjai, később hivatásos színészek az elhunyt hivatali jelvényeit és megfelelő öltözetet viselve ezeket magukra vették (*induere, sumere, capere*), azaz maguk előtt tartva (*tenere, sustinere*) vitték (*ferre, proferre, circumferre*) a temetési menetben: „*eademque [imagines] in funeribus pompis proferebant, circumferabantque*” (Forc. *imago*).

A friss halottat is életre keltették ilyen módon, ő haladt a temetési menet élén, és végighallgatta a *laudatio*-t, a gyászbeszédet is. A bemutatott *imago*-k rendkívül élethűek voltak, ahogy ez Plautus *Amphitruo* című vígjátékának idézett részletéből is kiderül. A történetben Juppiter magára ölti az otthonától távol hadakozó thébai király alakját, hogy annak feleségével, Alcmenével szerelmeskedhessen, míg segítőtje, Mercurius Sosiának, a rabszolgának képében jelenik meg. Amikor az igazi király és szolgálja hazatérnek, önmaguk élethű másával találják szemben magukat, amit Sosia a viaszképmások temetésén szokásos életre keltéséhez hasonlít: „nam hic quidem

¹ 'ismertek' ti. azok a rómaiak, akiknek elődei már viseltek curulis hivatalokat és rendelkeztek a *ius imaginum*-mal, azaz a viaszképmások tartásának jogával (ÓkoriLex. *nobilis*; Forc. *imago*)

² 'azokat [ti. a viaszképmásokat] a temetési menetben körbehordozva vitték' (a fordító feltüntetése nélküli szövegek a szerző fordításában olvashatók)

omnem *imaginem meam*, quae antehac fuerat, *possidet* | vivo fit quod numquam quisquam mortuo faciet mihi³” (Plautus Amph. 458–9).

Az ősök tiszteletének maszkkal (és drámai cselekedettel) való megjelenítése más kultúráktól sem idegen, sőt, a halott megszemélyesítésére is számos példát találunk. A cseremiszek a halottat is meghívják a halála utáni 7. és a 40. napon rendezett emléklakomára, ahol egy családtag az elhunyt ruháiba öltözve igyekszik eljátszani a szerepét (Tokarev 1958: 159). Angliában 1327-től, Franciaországban 1422-től kezdve a meghalt király helyett egy királyi pompába öltöztetett bábút vittek a temetési menetben, míg a király holttestét a koporsóban külön szállították. I. Károly magyar király 1342-es temetésén három lovag lóháton az uralkodó különböző fegyverzeteiben, fejükön a király aranykoronás sisakjával állt a templomkapu előtt. Az emberek, meglátván a király által viselt fegyverzetben a lovakokat, jajgatva siratták uralkodójukat. A lovasok jelenléte a halott megtestesítését jelenti. A lovasok annak alteregói, képmásai, miként az angol és francia szokásban a bábuk (Kubinyi 2002: 18–20). Népszokásainkban a toros lakoma előtt, lakodalomban és farsangkor előadott halottas tánc, illetve a halottal való táncolás motívuma őrzi a halott megszemélyesítésének emlékét (Paládi-Kovács VI. 1990: 274).

A római temetési szokás színészi alakítássá vált, az *imaginem ferre* kifejezés a metaforikus ’helyettesít, szerepet játszik’ jelentést vette fel: „inter se commutant vestem et nomina; | illic vocatur Philocrates, hic Tyndarus: | huius illic, hic illius hodie fert *imaginem*”⁴ (Plautus Capt. 37–9). Suetonius Vespasianus temetése színpadias jellegének hangsúlyozására a szószerkezetben az *imago*-t a ’színpadi álarc’ jelentésű *persona*-val váltotta fel (Sumi 2002: 565); a halott császárt alakító színész pedig már meg is szólalt: „in funere Favor archimimus *personam* eius [sc. Vespasiani] *ferens* imitansque, ut est mos, facta et dicta vivi”⁵ (Suetonius Vesp. 19. 2). A *persona* etruszk eredetű szó a latinban (Walde – Hofmann *persona*): *Phersu*-nak (*persu*) a Tomba degli Auguri és a Tomba del Pulcinella freskóin ábrázolt hegyes sipkát, színes öltözéket és álarcot viselő⁶ táncost, a mai bohócok ősét nevezték (Bieber 1961: 147). Etruriában már a Kr. e. V. századtól kezdve hivatásos színészek, táncosok szerepeltek a temetéseken és a vallási ünnepeken. Rómába Kr. e. 364-ben hívták be őket, hogy fuvolaszóval kísért „tuscus módon” lejtett táncukkal a városban pusztító járványt megfékezzék (Adamik 1993: 97–8). A *persona* a latinban ’színpadi álarc’ > ’az álarchoz tartozó

³ ’ennek itt [ti. Mercuriusnak] bizony sajátja egész eddigi képmásom, életemben megtörténik velem az, amit halálomban senki nem fog megtenni nekem’ – ti. mert a beszélő Sosia rabszolga

⁴ ’ruhát és nevet cserélnék egymással, azt Philocratesnek, emezt Tyndarusnak hívják: az ennek, ez meg amannak játssza ma szerepét’

⁵ ’a gyászmenetben Favor, a főszereplő színész [Vespasianus] szerepében az élő mozdulatait és szavait utánozta, ahogy ez szokás’

⁶ A *persona* jelentésváltozása párhuzamba állítható a magyar *alak*, *álarc*, *álorca* (Nszt.) *maszk* (*maszka*) (ÉrtSz.) szavakéval: ’álarc’~ ’álarcot, ill. jelmezt viselő személy’.

szerep' > 'jellem, személyiség' > 'egyén(iség)', illetve > 'helyzet, rang, méltóság' jelentéskéjlődést mutat (Ernout – Meillet *persona*).

A *persona* jelentésváltozásával párhuzamosan a *personam ferre* kifejezés is 'szerepet játszik' ~ 'helyettesít' ~ 'képvisel' jelentésekkel bővült. Mivel a *ferre* és a *gerere* ige jelentésköre hasonló volt, a *personam gerere* szó szerkezet is szerepelhetett 'képvisel' jelentésben: „Est igitur proprium munus magistratus intellegere se *gerere personam civitatis*”⁷ (Cicero De Off. 1. 124).

A színészek közreműködésének szokása a római előkelők temetésén a kereszténység terjedésével is fennmaradt; írott forrás⁸ utolsóként Iulianus császár 363-as temetésének leírásában említi (Sumi 2002: 575).

A császárkorban az *imago* új jelentést kap: az istenként tisztelt császárnak a római légiónok jelvényei között elhelyezett képmását: „legiones nullam Seiani *imaginem* inter signa coluissent⁹” (Suetonius Tib. 48. 2). A katonai táborban szentélybe helyezve tartották, őrzete és tiszteletének ápolása a prima cohors feledata volt: „haec *imagines imperatorum*, hoc est *divina et praesentia signa*, veneratur¹⁰” (Vegetius 2. 5). Ez a képmás – a szótárak értelmezésével¹¹ ellentétben – nem zászló (*vexillum*) volt, hanem háromdimenziós fémábrázolás, amely csillogása miatt messziről látható volt (Legion XXIV). Vonuláskor a legio élén az *imaginifer*, más néven az *imaginarius* vitte. A középkorban a szentek képmásával ékesített zászlót nevezték *imago*-nak (DuC. *imago*).

3. A középkori latinság szótáraiban megtalálhatjuk 'helyettes, képviselő' jelentésben mind az *imago*, mind a *persona* származékait: *imaginarius* (DuC., Bartal), *personalis* (Bartal).¹² A XIX. század első feléig a magyar *kép* és *személy* is párhuzamosan fordult elő e jelentésben, önállóan és a vizsgált igei szó szerkezetben egyaránt. „Király' képe: Király' személyét viselő” (NSz.: SzD.² 116. 1792); „Bánk a' Király' személye (NSz.: Katona: Bánk bán 42. 1821); „kezet ada Vintzének, hogy képét fogja viselni [a viadalban], és reméli, hogy győzedelmesen (NSz.: Faludi: T. É. 18. 1787); „Franciaország személyét igen jól 's méltólag viseli követünk” (NSz.: Helmezy: Jelenkor I. 207. 1832). Mindkét szókapcsolatból keletkezett szóösszetétel. A Czuczor–Fogarasi-szótárban a *képviselő* mellett még megtaláljuk a *személyviselő*-t, 'aki másnak

⁷ 'A tisztségviselőnek személyes kötelessége, hogy tudatában legyen annak, hogy az államot képviseli'

⁸ Greg. Naz. Orat. 5. [Contra Iulianum]

⁹ 'a légiónok Seianus képmását nem tisztelték jelvényeik között'

¹⁰ 'ez [ti. az első cohors] tisztelte a császárok képmásait az oltalmazó isteni erő jeleként'

¹¹ Vö. 'zászlótartó, a ki a császár képével díszes zászlót vitte' (Finály, Dvoreckij *imaginifer*); 'qui *vexilla*, in quibus Imperatorum erant depictae imagines, in acie deferbant' (DuC. *imaginiferi*) 'akik a zászlókat, melyekre a császárok képmásai voltak festve, a csatarendben vitték'.

¹² Nagyszótári céduákon találjuk továbbá a következő latin szavakat a 'képviselő' jelentés értelmezéseként: *personatus*, *repraesentans*, *repraesentator*, *vicarius*, *vices ferens*, *vices gerens*, *locum tenens*.

képében tesz valamit; másképen: képviselő’ definícióval, a *képviselő* terjedésével azonban a XIX. század második felében már teljesen eltűnt. Ebben közrejátszhatott a *vki személyét viseli* másik, ’szerepet játszik’ jelentése is, ami szintén a latin *personam ferre* kifejezésből alkotott tükörfelfejtés: „Mindnyájan mintegy közönséges játék-néző házban vagyunk helyhezvetve, a’ hol ki-ki tulajdon *személyét viseli*” (NSz.: Horvát J. Emb. ok. 15–6. 1764).

Önálló, tehát nem szószerkezetben való ’képviselő’ jelentése először a *személy*, majd a *kép* szónak halványult el, az ÉrtSz.-ban a *kép* (ritk, rég, irod), a *személy* pedig (elav) minősítést kapott e jelentésében. Ennek okát a *kép* és a *személy* jelentéskéjlődésében együttesen kell keresnünk. Az *epistola atque imago* ’a pecsétgyűrű kövén levő kép’ (Finály *imago*), valamint a középkori latin ’sigillum, pecsét’¹³ (Bartal *imago*) jelentések a ’jelkép’ jelentést implikálták, ami a *vki képét viseli* szókapcsolat ’képvisel’ jelentését szinte kézzel foghatóan plasztikussá tette. Ezzel szemben már a latin *persona* is rendelkezett ’egyniség, az ember’ jelentéssel (Finály *persona*), ezt az európai nyelvekben továbbélő alakjainak és a magyar *személy*-nek a jelentésszerkezetében megtalálhatjuk. Ide kell kapcsolnunk a *személynök* származékszó eredeti jelentését, ami a Czuczor – Fogarasi-szótár szerint „a királyi személyes jelenlét képviselője” (*Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*). Azt a főtitiszviselőt jelentette, aki „a király jelenlétét képviselte az igazságszolgáltatásban olyan ügyeknél, melyek a király személyes biráskodásának tartattak fenn” (PallasLex. *személynök*). Eredetileg valószínűleg ugyanolyan szakrális jelentősége volt, mint a császár képmásának a római legióknál (mint *divina et praesentia signa*¹⁴). Az ÉrtSz. meghatározása az elnevezés motívumát, az ’azonos vele’ jelentésmozzanatot elfedi: (Tört) ’<1848-ig> az a főtitiszviselő, aki az igazságszolgáltatásban a királyi táblának, az országgyűlésen pedig az alsótáblának volt az elnöke; mindkét helyen a király személyét képviselte’.

Igen erős hatást jelenthetett a latin *in persona* kifejezés kettős, egymással ellentétes értelmű jelentése. Ezek közül az első a ’vki képviseletében, nevében’: „*in persona sui famuli*”¹⁵ (MTSz.: A rendtartó székely falu 278, 1784). A másik, ma is ismert jelentés ’személyesen, saját személyében’ (IdSz. *in persona*): „*quomodo Gallice dicimus, en personne*”¹⁶ (DuC. *persona*); „*Mars bellicosus in persona!* (Nyugat CD: Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium, 1913). Ugyanezt a kettősséget tapasztalhatjuk a magyar *személyében* kifejezés – az *in persona* tükörfordításának – a használatában: „Ez bünösök *személyében* [= nevében, képviseletében] szent Ágoston így szoll” (NySz. *személyében* Illy. Préd. I. 15. 1696); „Azután Sinán eleiben *személyében* [= személyesen] méne” (NySz. *személyében* Pázm. Kal. 441. 1613).

¹³ Vö.: *imago auri* ’nummus aureus, regis *imagine signatus*’ (DuC. *imago*) ’a király által kibocsátott aranypénz’

¹⁴ Szó szerint: ’az isteni jelenlét jele’

¹⁵ ’famulusa nevében’

¹⁶ ’ahogy a gallok mondják: személyesen’

Az *in persona* második jelentését erősíthette egy másik 'kép' jelentésű szóval¹⁷ alkotott *in effigie* 'képletesen, jelképesen' (IdSz. *in effigie*) kifejezéssel való szembeállítás. Eredetileg az elítélt távollétében, bábuval helyettesítve végrehajtott ítéletre vonatkozott: „Azok, kik Lederert *in effigie* fel akarták akasztani, nem lehettek közülök valók, mert ők nem mennek százan egy ellen, kivált ha az az egy is lelketlen szalma-kép [= szalmabábu]” (MTSz.: Jókai Mór 164 1848). A szabadságharc bukása után pedig a távollétükben elítéltek nevét szegezték a bitófára: „az ítéletet felolvasása után, szeptember 22-én *in effigie* végrehajtották azt [...]. Ott fügtek a nevek, köztük Andrassy Gyula, Guyon Richárd [...] s mások nevei” (MTSz.: Bényei József 90 1984). Metaforikus használatában bármilyen jelképes cselekedetre vonatkozhatott: „Ma érkezett meg a Munkácsy Mihály koszorúja. A postai rendetlenségek okozták, hogy ott nem lehetett vasárnap a Petőfi-szobron. De ott volt *in effigie*” (Mikszáth CD: Egy elkésett koszorú 1882). A (rég) *vki képében* is szembeállítható a *személyesen* kifejezéssel: „A lócsei bíró vagyok. – *Személyesen*, vagy az ő *képiben?* – *Személyesen?*” (Mikszáth CD: A fekete város 1908–1910).

4. Megállapíthatjuk, hogy a régi *vki képét/személyét viseli* szókapcsolat a latin *imaginem/personam ferre/gerere* mintájára alkotott tükörfelfejezés. Mivel a latinban sem az *imago*-nak, sem a *persona*-nak nem volt 'képviselő' jelentése, kézenfekvőnek látszik a feltételezés, hogy a *kép* és a *személy* szavak e jelentése a *vki képét/személyét viseli* szókapcsolatból vonódott el. A TESz. alapján ez a *kép*-et illetően valószínűsíthető, mert a *vki képét viseli* szókapcsolat első adata (1505) és a *kép* 'képviselő' jelentésének megjelenése (1474) között mindössze 31 év a különbség. A *személy* esetében ez azonban több mint 100 év: „Es te frater leo yftennek *zemelyeben* felelj ez keppen” (Nytár. VII.: JókK. 34. 1372 u./1448 k.). A TESz.-nek e helyhez tartozó értelmezése 'helyettes, képviselő', pedig a 'képviselő' értelmezés lenne helyénvaló, mint a *kép* szócikk megfelelő jelentésénél. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az itt idézett adat egy másik tükörfelfejezés, a latin *imaginem tenere/sustinere* alapján alkotott *vki képét tartja*: „Azon Supprioriffa, oe *kepet tarxa* oerizette teljessleguel, míg nem prioriffa valasztvan lezen” (Nytár XV.: 1474. BirkK. 6). Felvetődhet emellett, hogy a Jókai-kódex idézett helyén a katolikus teológia szakkifejezésének, az *in persona Christi*¹⁸-nek (Wikipédia: *In persona Christi*) tükörfordítása szerepel. Ez a kifejezés azokra a helyzetekre¹⁹ vonatkozik, amikor a pap nem saját nevében, hanem a Krisztustól kapott

¹⁷ lat. effigies 'kép, képmás' (Finály)

¹⁸ 'Krisztus nevében, a tőle kapott megbízás alapján'

¹⁹ Ilyen például a feloldozás vagy a kenyér és a bor átváltoztatása. A *personam gerere* szókapcsolat is adatható e jelentéskörben: „In Missa seu Cena dominica populus Dei in unum convocatur, sacerdote praeside *personamque Christi gerente*, ad memoriale Domini seu sacrificium eucharisticum celebrandum^{19a}” (Institutio II. I. 17.). 'A misére avagy az Úr lakomájára az Isten népét – a pap vezetésével, aki Krisztust képviseli – egybehívják az Oltáriszentség megünneplésére és a szentmiseáldozat bemutatására.'

felhatalmazás alapján cselekszik, Krisztus személyébe öltözve, ahogy ezt a ruha felvétele²⁰ is jelképezi. Itt tehát megfelelőbb lenne a következő értelmezés: ’úgy, hogy a <szóban forgó személy> vele azonos’ (ÉrtSz. *személy*).

A fenti érvek alapján szükségessé válhat a *személy* és a *kép* ’képviselő’ jelentésű első biztos előfordulásának újrakeresése. Ez időben mindenképpen közelebb kerülhet a *vki képét/személyét viseli* szókapcsolat első adatához, következésképpen nem kell elvetnünk, hogy a *személy* ’képviselő’ jelentése is a vizsgált szókapcsolatból vonódott el. Az elemzés arra is rámutat, hogy nagyobb figyelmet kellene fordítani a calque-ok, különösen a tükrökifejezések szerepére a szójelentések alakulásában, kivált az összetett szavak esetében. Az elnevezések motivációjának megértéséhez gyakran nem elegendő a nyelvi adatok elemzése, jobban kell támaszkodnunk a nyelven kívüli valóságra, a nyelv által tükrözött világrépre, valamint más tudományágak, például a néprajz és a művelődéstörténet által kínált eredményekre.

HIVATKOZÁSOK

- Adamik Tamás 1993: *Római irodalom az archaikus korban*, Pécs, Seneca.
- Bartal, Antonius 1901: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae, in Aedibus B. G. Teubneri (Budapestini, Sumptibus Societatis Frankliniae).
- Bieber, Margareta 1961: *The history of the Greek and Roman Theater*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press
- Cicero = <http://www.thelatinlibrary.com/cic.html>. Letöltve: 2007. szept. 30.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874: *A magyar nyelv szótára I–VI*, Pest, [később] Budapest, Emich Gusztáv.
- DuC. = *Glossarium mediae et infimae latinitatis, Conditum a Carolo du Fresne ... Du Cange* 1883–1887. Niort, L. Favre.
- Dvoreckij, Iosif Hananovič 1986: *Latinsko-russkij slovar’*, Moskva, Russkij Jazyk.
- Ernout, Alfred – Antoine Meillet 1959–1960: *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4-ème édition revue et corrigée, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Finály Henrik 1884: *A latin nyelv szótára*, Budapest. Franklin-Társulat.

²⁰ Vö. *beöltözik* ’belép vmely szerzetesrendbe, a szerzetesi ruhát felveszi’ (ÉrtSz.)

- Forc. = *Totius latinitatis lexicon opera et studio Aegidii Forcellini 1858–1875*. Prati, Typis Aldinianis.
- Horváth Katalin 1998: Állapot és folyamat a mellérendelő szóösszetételek vizsgálatában, in Zoltán András szerk.: *Nyelv – stílus – irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*, Budapest, ELTE, Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszék, 258–63.
- IdSz. = Bakos Ferenc szerk. 1994: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Institutio = Institutio Generalis Missalis Romani 2000. A római misekönyv II. János Pál pápa által 2000-ben kiadott új általános rendelkezései, <http://www.liturgia.hu> – Letöltve: 2007. szept. 30.
- Kubinyi András 2002: Halál és végtisztesség a késő középkori Magyarországon. *Rubicon* 3, 18–22.
- LegionXXIV = <http://www.legionxxiv.org/signum> – Letöltve: 2007. szept. 30.
- Mikszáth CD = Mikszáth Kálmán: *Összes művei (CD-ROM)* 1998. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- MTSz. = Magyar történeti szövegtár, <http://abit.nytud.hu/hhc3> – Letöltve: 2007. szept. 30.
- NSz. = az Akadémiai nagyszótár archivális cédulaanyaga (az MTA Nyelvtudományi Intézetében).
- Nszt. = Ittész Nóra főszerk. 2006: *A magyar nyelv nagyszótára II*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*, 1–3, Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.
- Nytár. = *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok VII*. 1878: Közzéteszi: Volf György; **XVI**. 1908: Közzéteszik: Szabó Sámuel és Katona Lajos, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Nyugat CD = *Nyugat. Egy irodalmi legenda (CD-ROM)* 2000. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- ÓkoriLex. = *Ókori lexikon (CD-ROM)*. 2002. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- Paládi-Kovács Attila szerk. 1990: *Magyar néprajz VI*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona (CD-ROM)* 1998. Arcanum Adatbázis Kft.
- Papp Zsuzsanna 1995: A mellérendelő szerkezetek, in Benkő Loránd főszerk. 1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 474–505.
- Plautus = <http://thelatinlibrary.com/plautus.html> – Letöltve: 2007. szept. 30.
- SchlSzj. = Szamota István 1894: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Suetonius = <http://thelatinlibrary.com/suet.html> – Letöltve: 2007. szept. 30.

-
- Sumi, Geffrey S. 2002: Impersonating the Dead: Mimes at Roman Funerals, *American Journal of Philology* **123**, The John Hopkins University Press, 559–85.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tokarev, Sergej Aleksandrovič 1958: *Ėtnografija narodov SSSR*, Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Vegetius = <http://thelatinlibrary.com/vegetius.html> – Letöltve: 2007. szept. 30.
- Walde, Alois – Johann Baptist Hofmann 1938–1956: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch I–II*, 3., neubearb. Aufl., Heidelberg.
- Wikipedia = <http://en.wikipedia.org/> – Letöltve: 2007. szept. 30.